

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXVII–XXVIII, 2007–2008)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Această serie dublă a cronicii noastre cuprinde 117 numere (1129-1345), reprezentând în bună parte fișe bibliografice și de generalități privitoare la Dacia (nr. 1229-1298; dintre cele mai remarcabile contribuții se numără volumul cuprinzând Actele congresului de la Cluj din toamna anului 2006: nr. 1235) și Moesia Inferior (Dobrogea; nr. 1314-1333). Acest biennium epigrafic a înregistrat, de asemenea, un număr important de inscripții inedite, la care se adaugă câteva revizuite sau reluate cu un nou comentariu (inscripții descoperite în Dacia, nr. 1299-1306; inscripții externe privitoare la istoria Daciei, nr. 1307-1313; inscripții din Moesia Inferior–Dobrogea, nr. 1334-1345). Remarcăm între acestea câteva diplome militare cu loc de descoperire necunoscut (dar privitoare la istoria Daciei, nr. 1307-1310; vezi îndeosebi diploma din 12 noiembrie 119 privitoare la provincia Dacia Superior) și alte patru fragmente din Dobrogea (nr. 1334-1336; 1344; de remarcat primul număr din serie, rezultat din îmbinarea a două fragmente, reprezentând „livretul” unui veteran trac din Dobrogea, care servise în flota de la Ravenna).

Mai reținem că în acești ani au apărut alte două volume din *L'Année épigraphique*: anii 2004 (Dacia, nr. 1178-1222; Moesia Inferior, nr. 1231-1286) și 2005 (Dacia, nr. 1275-1308; Moesia Inferior, nr. 1318-1338) și este în curs de apariție volumul dedicat anului 2006; notițele cu inscripțiile referitoare la ara noastră au fost întocmite de C. C. Petolescu, I. Piso și M. Popescu. De asemenea, consemnăm apariția recentă a unei noi serii din *Bulletin épigraphique* (*Revue des Études Grecques*, 121, 2008, p. 571-770; regretăm lipsa indicilor). Notele privitoare la Dacia (nr. 351-352) și zona pontică (nr. 353-438) au fost întocmite de Alexandru Avram. Unele dintre acestea au fost consemnate în seria precedentă a acestei cronici (XXVI, 2006), altele abia în seria prezentă (vezi în această privință *infra*, nr. 1314).

A) DACIA

(nr. 1229-1314)

Bibliografie – Generalități

(1229-1298)

1229. Ioana Bogdan Căstănicu, *Daci și romani. Aculturație în Dacia*, Cluj, 2007, 151p. + 13 fig. Vezi Coriolan Hora și Opreanu, *Note de lectură (III). Despre știință, fair play și frustrare*, EN, 16-17, 2006-2007, p. 345-353.

SCIVA, tomul 59-60, București, 2008-2009, p. 213-239

1230. Carmen Ciongradi, *Grabmonument und sozialer Status in Oberdakien*, Cluj, 2007, 392 p. + 146 pl. Aici sunt cuprinse și piesele prezentate *infra*, nr. 1302-1303.

1231. Alexander Falileyev, *Celtic Dacia. Personal names, place-names and ethnic names of Celtic origin in Dacia and Scythia Minor*, Aberystwyth, 2007, 182 p.

Lucrarea este un amplu repertoriu, cuprinzând două părți: I. *Place- and ethnic names* și II. *Personal names, theonyms and eoithets*. Dar numai o parte din materialul prezentat are legătură cu toponimia sau onomastica Daciei romane (multe inacceptabile din punct de vedere etimologic).

1232. Nicolae Gudea, *Așezări rurale în Dacia romană (106 – 275 p.Chr.)*. *Schiță pentru o istorie a agriculturii și satului daco-roman*, Oradea, 2008, 268 p. (repertoriu arheologic, cu referiri și la sursele epigrafice).

1233. Eduard Nemeth, *Politische und Militärische Beziehungen zwischen Pannonien und Dakien in der Römerzeit – Relații politice și militare între Pannonia și Dacia în epoca romană*, Cluj, 2007, 247 p. Tratează despre: începuturile stabilirii romane în bazinul carpatic; organizarea provinciilor Pannonia și Dacia; persoane în serviciul imperial în Pannonia și Dacia; transferuri de trupe între Pannonia și Dacia; cooperarea militară între Pannonia și Dacia.

1234. Constantin C. Petolescu, *Contribuții la istoria Daciei romane*, I, București, 2007, 351 p.

Culegere de studii și articole publicate de autor în ultimele trei decenii, tratând despre: relațiile Daciei cu Imperiul, câteva studii despre împăratul Traian și regele Decebal; mai multe studii privitoare la istoria provinciei romane; istoria militară a provinciei; orașele romane din Dacia; viața religioasă în Dacia romană; geografie istorică; câteva contribuții relative la antichitatea târzie. Fiecare studiu este însoțit de un scurt rezumat în limba franceză (p. 307-334). Indici (p. 337-351): nume de persoane; împărați romani și casa lor domnitoare; regi și prințuri; armata romană; organizare organizare organizare; divinități; denumiri geografice; populații; autori antici și alte surse istorice; cuvinte remarcabile.

1235. Ioan Piso (ed.), *Die römischen Provinzen, Begriff und Gründung (Colloquium Cluj-Napoca, 28.September – 1. Oktober 2006)*, Cluj, 2008, 398 p. Volumul întrunește actele unei manifestări științifice internaționale, cu scopul de a marca împlinirea a 1900 de ani de la cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie. Câteva dintre contribuții privesc chiar istoria Daciei; v. *infra*, nr. 1252, 1257, 1283, 1284, 1290).

1236. Sorin Pribac, *Aspecte sociale ale vieții spirituale din Dacia romană*, Timișoara, 2006. Vezi repertoriul materialului epigrafic, p. 244-269.

1237. D. Protase, *Castrul roman de la Orheiul Bistriței – Das römische Kastell von Orheiul Bistriței*, Cluj, 2008, 122 p.

De re înutămpilele **CIH**∞ (p. 31 și pl. IV: desene) imprimate pe ceramici și tegule (litere înalte de 6-6,5 cm, lungimea siglei 15-16 cm), descoperite în cursul săpăturilor din *principia* și *praetorium*. Cohors I Hispanorum milliaria aparținea armatei Daciei Porolissensis, menționată pe mai multe diplome militare, precum și pe mână votivă dolicheniană descoperită la Myszkow în Galiția (ILS, 9171; AÉ, 1905, 16 și 1998, 113).

1238. *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj, 2007, 666 p. Vezi *infra*, nr. 1240, 1243, 245, 1246, 1250, 1256, 1258, 1264, 1270, 1273, 1285, 1289, 1291, 1292, 1296, 1298, 1324, 1329.

1239. Victor Spinei, Lucian Munteanu (edd.), *Miscellanea Numismatica Antiquitatis. In honorem septagenarii magistri Virgil Mihăilescu-Bîrliiba*, București, 2008,

Între contribuțiile de numismatică apar și cele două studii de istorie romană și epigrafie; *infra*, nr. 1244 și 1288.

*

1240. Cristina-Georgeta Alexandrescu, *Utere felix – o închizătoare de balteus din colecțiile Muzeului Național de Antichități din București*, în vol. *Dacia felix* (*supra*, nr. 1238), p. 242-245.

1241. R. Ardevan, *Encore une inscription réutilisée de Napoca*, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 189-194. Vezi *infra*, nr. 1304.

1242. Idem, *The ala II Pannoniorum in Dacia*, Apulum, 44, 2007, p. 139-155.

Prezentare a castrului de la Gherla și a istoricului trupei; bibliografie; *appendix*, cuprinzând, sub formă de tabel, documentarea integrală despre acest trup.

1243. Gică Biețan, *Distribuția și canalizarea apei în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în vol. *Dacia felix* (*supra*, nr. 1238), p. 390-401.

1244. Doina Benea, *The Dacian Army in Trajan's Parthian War*, în *Miscellanea Numismatica* (*supra*, nr. 1239), p. 49-67: discuție pornind de la o diploma militară din anul 115 pentru câteva trupe din Moesia Inferior, precum și o *ala* și câteva cohorte *translatæ in expediti[one]* (W. Eck, A. Pangerl, Chiron, 35, 2005, p. 49-6759); câteva inscripții privitoare la militari din trupele auxiliare și legiunile Daciei, participante (prin vexila) la războiul cu parții.

1245. Juan Ramón Carbó, *Inscriptions relatives au culte de Men dans la Dacie romaine*, în vol. *Dacia felix* (*supra*, nr. 1238), p. 131-137.

1246. Silviu Ovidiu Chișinău, *Monumentele funerare cu reprezentări ale lui Attis în Dacia romană*, în vol. *Dacia felix* (*supra*, nr. 1238), p. 164-176.

1247. Radu Ciobanu, *Marte celtic în Dacia romană: elemente de epigrafie, istorie comparată a religiilor și iconografie*, Apulum, 43, 2006, p. 199-201.

Zeul Marte poartă epitetul *Camulus* într-o inscripție de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I. Piso, ZPE, 120, 1998, p. 264-265, nr. 13; AÉ, 1998, 1100; ILD, 277), în care este adorat alături de Mithra, Mercurius și Rosmerta (și aceasta divinitate celtică), de către Q. Axius Aelianus, procurator al Daciei Apulensis (pe timpul lui Maximin Tracul). Această divinitate poartă epitetul *Toutaticus* într-o inscripție de la Drâmbar, în apropiere de Apulum (R. Ciobanu, Apulum, 41, 2004, p. 259-260; AÉ, 2004, 1204; ILD, 457).

1248. Romeo Cîrjan, *Le statut juridique des indigènes dans la province de Dacie: questions de fond et questions de forme pour un nouveau débat historique*, EN, 16-17, 2006-2007, p. 119-130.

Vezi în acest privință contribuție anterioară, ignorată de autor: A. Madgearu, *Observații asupra condiției juridice a autohtonilor în Dacia romană*, Revista de istorie, I, 1990, 4, p. 347-354; vezi încă idem, *Istoria militară a Daciei post-romane, 275-376*, Târgoviște, 2008, p. 26; C. C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman*, București, 2000, p. 257, nota 423.

1249. Dan Dana, *Traditions onomastiques, brassages et mobilité de populations d'après un diplôme militaire pour la Dacie Supérieure de 123 (RGZM 22)*, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 69-74.

1250. Idem, *Le nom du roi Décébale: aperçu historiographique et nouvelles données*, în vol. *Dacia felix* (*supra*, nr. 1238), p. 42-47.

1251. Alexandru Diaconescu, *Inscripția monumentală de la intrarea în forul traianic al Sarmizegetusei. O reconsiderare*, EN, 16-17, 2006-2007, p. 95-106.

Este vorba despre o inscripție reconstituită parțial, din care s-au descoperit pe *decumanus maximus* nou fragmente; întregit de I. Piso și publicat în mai multe rânduri; AÉ, 1998, 1084 și ILD, 237. Reluat de editor în primul volum din monografia consacrată Coloniei Dacice Sarmizegetusa, având coautori pe R. Étienne și Al. Diaconescu: *Le forum vetus de Sarmizegetusa*, I, București, 2006, p. 211-214; din textul reconstituit (trei rânduri), Al. Diaconescu se îndoaie te de numărul de ordine al puterii tribuniciei (r. 2) și cel al consulatului (r. 3) împăratului Traian și propune în ultimul rând: *[forum col(oniae) Ulpiae Trai]anae Dacic(ae) [Sar]miz[et]usae dedit*] (spre analogie, citează în special o inscripție de la Poetovio; vezi și AÉ, 2002, 1127).

1252. Gelu Florea, Paul Pupez, *Les dieux tués. La destruction du chef-lieu du Royaume dace*, în vol. *Die römischen Provinzen* (supra, nr. 1235), p. 281-295.

1253. P. Franzen, Al. V. Matei, F. Marcu, *The Roman Fort at Romita (Dacia). Results of the Geographical Survey*, AMN, 41-42 (I), 2004 - 2005 (2007), p. 161-177 (vezi p. 172-175, repertoriul trupelor atestate în castru: cohortele *I Britannorum*, *I Ituraeorum*, *VI Thracum*, *I Batavorum milliaria*).

1254. Joaquín L. Gómez-Pantoja, *Traiano, más cerca recientes novedades Hispanas sobre su persona y su obra*, Apulum, 44, 2007, p. 127-131 (în legătură cu originea numelui *Traianus*).

1255. Nicolae Gudea, Cristian G. Zădăreanu, *Die dakische Gebiete in der römischen Provinz Moesia Inferior (191-118 n. Chr.)*, EN, 16-17, 2006-2007, p. 49-84.

1256. Codruța Jucan, *Manifestări religioase ale femeilor din Dacia romană*, în vol. *Dacia felix* (supra, nr. 1238), p. 198-207.

1257. Barnabás Lőrincz, *Zu den Hilfstruppen der dakischen Provinzen in trajanisch-hadrianischer Zeit*, în vol. *Die römischen Provinzen* (supra, nr. 1235), p. 369-376.

1258. Eleonora Mancini, *Elite feminine în viața municipală a Daciei romane*, în vol. *Dacia felix* (supra, nr. 1238), p. 652-662.

1259. Felix Marcu, *Places of Worship in Forts*, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 75-105 (cu unele referiri la sursele epigrafice).

1260. Florian Matei-Popescu, *On the Presence of the Cohort IX Batavorum milliaria equitata in Moesia Inferior*, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 55-60.

1261. Idem, *Despre originea negustorilor în provincia Dacia pe baza analizei surselor epigrafice. Stadiul problemei*, în: Doina Benea (ed.), *Meșteșugari și artizani în Dacia romană*, Timișoara, 2007, p. 235-246.

1262. Idem, *Auxiliaria (I)*, Oltenia, 16, 2008, p. 105-111. V. *infra*, nr. 1311 și 1345.

1263. Idem, *The Auxiliary Units from Moesia Superior in Domitian's Time and the Problem of CIL XVI 41*, EN, 16-17, 2006-2007, p. 31-48.

1264. Vasile Moga, *Mitologie și iconografie (Observații asupra a două monumente votive)*, în vol. *Dacia felix* (supra, nr. 1238), p. 164-187.

1265. V. Moga, M. Drîmborean, *Note epigrafice apulense*, *Apulum*, 44, 2007, p. 175-179. Vezi *infra*, nr. 1300-1301.

1266. Silvia Mustaș, *A bronze saucepan handle with craftsman's stamp from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *EN*, 16-17, 2006-2007, p. 287-290.

Mâner de caserol, cu tampila MELIC..., partea final neimprimată la tanare; inscripția întreagă se citește: *Melico fecit*. Producție occidentală (galică), ajunsă în Dacia în a doua jumătate a secolului I p.Ch.

1267. Mircea Negru, Petre Gherghe, Lucian Amon, George Mihai, *Noi informații cu privire la centura de apărare a orașului Romula (jud. Olt)*. *Campania 2007*, Drobeta, 17, 2007, p. 109-115.

Între materialele utilizate la construirea zidului de incintă al orașului Romula, pe timpul lui Filip Arabul, se menționează și patru fragmente de stele funerare, păstrând câteva litere (fig. 9-14).

1268. Eduard Nemeth, *Die militärischen Beziehungen zwischen Pannonien und Dakien unter Trajan und Hadrian*, în vol. *Die römischen Provinzen* (*supra*, nr. 1235), p. 377-396. V. *supra*, nr. 1233.

1269. Irina Nemeti, Sorin Nemeti, *Planets, Grades and Soteriology in Dacian Mithraism*, *AMN*, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 107-124.

1270. Sorin Nemeti, *Note epigrafice*. *CIL III 7688*, în vol. *Dacia felix* (*supra*, nr. 1238), p. 229-236.

1271. Sorin Nemeti, *Zeus Sarnendenos*, *EN*, 18, 2008, p. 179-183.

Două modeste epigrafe grecești din Dacia dau unui Zeus microasiatic când supranumele *Sarnendenos* (Alburnus Maior; IDR, III/3. 400; CIGD, 16) când *Sardendenos* (Apulum; CIL, III, 7762; IDR, III/5, 229; CIGD, 16); forma corectă este cea de la Alburnus Maior, așa cum mai apare în două inscripții de la Iuliopolis din Bithynia (reproduse de S. Nemeti la p. 181).

1272 (= XXVI, 1191). S. Nemeti, M. Brădulescu, *Territorium Arcobadarense*, *EN*, 16-17, 2006-2007, p. 107-118.

1273. Cosmin Onofrei, *Palmyreni și sirieni la Apulum*, în vol. *Dacia felix* (*supra*, nr. 1238), p. 585-589.

1274. Idem, *Thracians in Roman Dacia. Military and civilian elements*, *EN*, 18, 2008, p. 75-92.

1275. Idem, *Spira Asianorum și Galatae consistentes municipio la Napoca*, *EN*, 18, 2008, p. 171-178.

Discuție pe marginea a două inscripții de la Napoca: tabla din anul 235 cu *Nomina Asianorum* (CIL, III, 870 = ILS, 4061) și dedicația către I. O. M. Tavianus, pentru sfințirea împărțirii lui Antoninus Pius și a Cezarului Marcus Aurelius, pusă de către *Galatae consistentes municipio* (CIL, III, 860).

1276. Coriolan Horașiu Opreanu, *Incinta coloniei Sarmizegetusa. Propuneri de cronologie*, *EN*, 6-17, 2006-2007, p. 85-93.

1277. Idem, *Regândind romanizarea în Dacia. Cazul sudului Transilvaniei*, *EN*, 18, 2008, p. 131-145.

1278. Ioni -Augustin Peti , *The Centurions'Promotion System. The Example of Dacia*, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 125-139.

1279. Constantin C. Petolescu, *Numele Decebalus în onomastica dacică*, SCIVA, 58, 2007, 1-2, p. 11-19. Acest studiu, precum și cel consemnat mai sus, sub nr. 1250, beneficiază de publicarea unei diplome militare din 7 martie 70, având ca titular pe Zurazis, fiul lui Decebalus, lăsat la vatră din legiunea II Adiutrix (vezi seria precedentă a acestei cronici: XXVI, 1194).

1280. Idem, *M. Iulius Rufus, donatus albata decursione*, în vol. *Istoricul Liviu Mărghitan la a 70-a aniversare*, Arad, 2007, p. 143-147: discuție pe marginea unei inscripții de la *Ancyra* publicat de J. Bennett (vezi *infra*, nr. 1313). Despre aceeași inscripție, vezi și studiul lui Michael A. Speidel, *Albata decursio – Ein kaiserliche Siegesmanöver. Zu einer neuen Inschrift aus Ankara*, ZPE, 162, 2007, p. 263-270. Vezi de asemenea articolul nostru din *Analele Universității din Craiova. Seria științifică filologică. Limbi și literaturi clasice*, I, 2004, p. 164-169 (= *Contribuții*, p. 140-143; scurt prezentare în *AÉ*, 2004, 82); vezi și J. Bennett, *loc. cit*

1281. Idem, *Un sacerdos al municipiului Drobeta recent cunoscut*, Drobeta, 17, 2007, p. 96-100.

Inscripția a fost deja reprodusă în seria precedentă a acestei cronici (XXVI, 1180).

1282. Idem, *Cu privire la statutul așezării romane civile de la Sucidava.*, Oltenia, 16, 2008, p. 112-118. Discuție în legătură cu inscripția menționând refacerea templului zeiței Nemesis de către *curial(es) territ(orii) Suc(idavensis)* (IDR, II, 190); după opinia autorului, simpla mențiune a acestor *curiales* constituie proba că Sucidava posedă statutul municipal.

1283. C. C. Petolescu, Fl. Matei-Popescu, *The Presence of the Roman Army from Moesia Inferior at the North of the Danube and the Making of the Dacia Inferior Province*, în vol. *Die römischen Provinzen* (*supra*, nr. 1235), p. 357-367.

1284. Ioan Piso, *Un nouveau conducteur salinarum en Dacie*, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 179-182. Vezi *infra*, nr. 1299.

1285. Idem, *La légio I Adiutrix à Sarmizegetusa ?*, în vol. *Dacia felix* (*supra*, nr. 1238), p. 279-283.

1286. Idem, *Les débuts de la province de Dacie*, în vol. *Die römischen Provinzen* (*supra*, nr. 1235), p. 297-331.

1287. Idem, *Studia Porolissensia (II)*, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 183-188. Vezi *infra*, nr. 1305-1306.

1288. Idem, *Nouvelles discussions sur la carrière de Calpurnius Iulianus*, în vol. *Miscellanea numismatica* (*supra*, nr. 1239), p. 177-181.

Discuție asupra inscripției CIL, III, 1566 = IDR, III/1, 67 (B ile Herculane; reluat de Emilia Doru Iu-Boil , *StCl*, 22, 1984, p. 113-114). Concluzia autorului: în r. 5-8 trebuie citit *[v(ir) c(larissimus), le]g(atu)s leg(ionis) V Mac(edonicae) / [leg(atu)s A]ug(usti) pr(o) pr(aetore) / [pro]v(inciae) [Moe]siae [I]nf[er]r[io]r[is]* (vezi și desenul de la p. 181); întrucât după comanda legiunii V Macedonica este înscris legăla Moesiei Inferioare, autorul ajunge la concluzia că guvernământul Moesiei Inferioare a fost temporar de rang pretorian. Este posibil însă că în lacuna de la începutul r. 5 s-a fi fost înscris *CoS*, consulatul; inscripția a reînnoit din cariera dedicantului doar comanda legiunii, care la data punerii inscripției se afla deja în Dacia (dar această comandă era cu câțiva ani anterioară: la Potaissa, poate și mai devreme – pe frontul panonic sau chiar în Moesia Inferioară); după alte misiuni necunoscute, Calpurnius Iulianus a primit guvernarea Moesiei

Inferioare (pe timpul împărailor Marcus Aurelius și Commodus; vezi inscripția de la Novae: AÉ, 1983, 878); pe când se îndrepta spre noul post (sau poate la încheierea misiunii), se va fi abătut și prin stăruința cu apele vindecătoare de la Bilele Herculanee.

1289. Ivana Popović, *L'iconographie de Dea Dardanica d'après les monuments de Mediana et de Romula*, în vol. *Dacia felix* (supra, nr. 1238), p. 141-149.

1290. Viorica Rusu-Bolinde, *Representations of Trajan's Triumph over the Dacians on Samian Ware*, în vol. *Die römischen Provinzen* (supra, nr. 1235), p. 333-355.

1291. Alexandru Stănescu, *Considérations about the Formula hoc monumentum heredem non sequetur and the Funerary Foundations in Latin Inscriptions in Roman Dacia*, în vol. *Dacia felix* (supra, nr. 1238), p. 620-626.

1292. Atalia Ștefănescu, Mariana Balaci, *Populație și demografie în mediul rural al Daciei romane*, în vol. *Dacia felix* (supra, nr. 1238), p. 627-633.

1293. Clăuș Timoc, *Contribuții la navigația fluvială pe râul Mureș în secolele II-III p.Chr. și portul de la Apulum*, *Apulum*, 43, 2006, p. 213-218.

Dar colegiul de navigatori menționat într-o inscripție de la Apulum: *P(ublio) Ael(io) P(ublii) fil(io) Pap(iria) tribu) Strenuo, eq(uo) p(ublico), sacerdot(i) arae Aug(usti), auguri et Irviral(i) col(oniae) Sarm(izegetusae), augur(i) col(oniae) Apul(ensis), dec(urioni) col(oniae) Drob(etensis), patron(o) collegior(um) fabr(um) centonar(iorum) et nautar(um), conduc(tori) pascui salinar(um) et commercior(um)* (CIL, III, 1209; ILS, 7147; IDR, III/5, 443) era cel de la Drobeta, așa cum de altfel indică și cursul inscripției.

1294. Idem, *Ampelum și războaiele marcomanice*, *Apulum*, 44, 2007, p. 181-184.

Între altele, autorul încearcă să susțină că, după încetarea războiului (anul 180), a fost reluat și activitatea minieră.

1295. Două inscripții descoperite la Alburnus Maior, în cursul săpăturilor din anii 2004-2005, în necropola din punctul 17A; acestea menționează un nou castellum: *Starva*; Vezi: Anca Timofan, Ioana Barbu, *O stea funerară cu inscripție, descoperită la Alburnus Maior*, *Apulum*, p. 185-187, fig. 1; Carmen Ciongradi, Anca Timofan, Vitalie Bârcă, *ZPE*, 165, 2008, p. 249-268 (cu o amplă investigație epigrafică despre *kastella* coloniștilor iliri de la Alburnus Maior). Vezi *infra*, nr. 1302-1303.

1296. Ovidiu Ștefănescu, *Religia trupelor siriene din provinciile dunărene în epoca Principatului*, în vol. *Dacia felix* (supra, nr. 1238), p. 208-217.

1297. Idem, *Auxilia Commagenorum in Dacia*, *AMN*, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 141-160.

1298. Nelu Zugravu, *Din nou despre basilica-biserică*, în vol. *Dacia felix* (supra, nr. 1238), p. 473-489.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1299-1306)

1299. Boia Bârzii (jud. Hunedoara). Fragment de altar (sau bază de statuie) de marmură, slujind ca picior de masă la altarul bisericii de lemn din sat. Editorul crede că ar proveni de la Micia. Dimensiuni: 0,66 × 0,60 × 0,59 m. Litere înalte de 4-5 cm; în r. 2, ligatură N + D.

I. Piso, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 179-182, fig. 1 (foto și desen).

[- - - - -]
 [pro salute]
 [- - -]tili Ru-
 [fi]ni cond(uctoris)

5 [s]alinarum
 Ursio ser(vus)
 act(or) verna

Personajul, al cărui gentiliciu este necunoscut, se adaugă altor trei arendași ai salinelor (vezi prezentarea acestora, *loc. cit.*, p. 181, cu toată bibliografia): P. Aelius Marius, *conductor pascui et salinarum*, atestat prin două inscripții, de la Micia (IDR, III/3, 119) și Domnești (AÉ, 1957, 273 și 1967, 388; ILD, 804); P. Aelius Strenuus, *conduc(tor) pascui, salinar(um) et commercior(um)*, într-o inscripție de la Apulum (CIL, III, 1209; ILS, 7147; IDR, III/5, 443); C. Iulius Valentinus, *c(onductor) salinar(um)*, într-o inscripție de la Sânpaul (IDR, III/4, 248).

1300. APVLVM (Alba Iulia). Cu ocazia degajării zidului de sud al castrului, în anul 2006, au apărut 10 fragmente dintr-o placă de marmură (grosimea: 2,5 cm), unele asamblate de editori, celelalte așezate în ordinea curgerii textului. Se pot strezări în Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia. Fig. 1.

V. Moga, M. Drîmbărean, *loc. cit.* (*supra*, nr. 1265), p. 175-177, cu o reconstituire (desen, p. 177, pe care îl reproducem și noi).

Fragmentele fac parte dintr-un *laterculus* cu cei *dimissi* din legiunea XIII Gemina.

Autorii transcriu textul, dar nu în cea mai bună ordine; se pot strezări de fapt parte din prima coloană (doar rangurile), apoi numele din cea de-a doua coloană (unii dintre cei menționați fiind *duplarii*).

Textul reconstituit de noi (cu minore deosebiri față de editori) este următorul:

Observații:

	VLP(<i>ius</i>) [- - - - -] [U]P BASSINVS DVP VALERIANVS DVP FLORVS DVP	Rând liber. Probabil urmează alt cohort
BF TRIB	[- - - - -] NVS CLAV[<i>dius Mo</i>]DESTVS PVB[<i>lius Va</i>]LERIANVS DVP AV[<i>r</i> - - - - -]ATO DVP V[<i>alerius G</i>]ENIALIS DVP	CO
READSP [- - - - -]	CLAV[<i>dius</i>] FLOR[<i>us</i>] TER[<i>tius</i>] IVST[<i>us</i> ?] AVR SECC[- - - - -]	
STR LEG	STAT[<i>ius</i>] ALEX[<i>ander</i>] AVR[<i>elius</i>] LICIN[<i>ius, ianus</i>]	
SPECLAR (?)	AELI[<i>us</i>] PROC[- - - - -]	
TVR	AVR[<i>elius</i>] VAL[- - - - -]	
OIP FAB COS	AELI[<i>us</i>] MA[- - - - -]	
STR LEG		

C A
 IMM
 TESS
 BF COS
 [bf] COS

AVR PR[- - - - -]
 PERE M[- - - - -]
 AELI(us) CL[- - - - -]
 LAB(erius) S[- - - - -]
 HELV(ius) M[- - - - -]
 AVR(eli)us V[- - - - -]
 [- - -]N T[- - - - -]

 [- - -] VALIV[- - - - -]
 [- - -] INGENV[- - - - -]
 [- - -] MAXIM[- - - - -]
 [- - -] LVCVND[- - - - -]
 IVL AELIAN
 TEI MARTI[*imus*]

 PV[- - - - -]
 LICIN[- - - - -]

Iucundus
 ligatura N + A

Fragmentul din dreapta sus, cu cele trei nume, ar trebui eventual ridicat mai sus; eventual *Ulp(ius)* din primul fragment se poate uni cu *Florus* din fragmentul al doilea (r. 3). Locul celor patru mici fragmente din dreapta este nesigur.

Mai atragem atenția că textul din fragmentele 2 și 3 din stânga trebuie separat pe verticală; în stânga apar rangurile unor militari dintr-o coloană dispuse astfel: *b(ene)ff(iciarius) trib(uni), re(tentus) ad sp(em) [ord(inis) ?], str(ator) leg(ati), spec(u)la(tor), tur[- - -]* sau *tub(bicenus), op(tio) fab(rum ?) co(n)s(ularis), str(ator) leg(ati), c(ustos) a(rmorum), imm(unis), tess(erarius), b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis), [- - -] co(n)s(ularis)*. Urmează altă coloană cu nume (fragmentele sunt mici); noi le-am reprodus cu rândurile aliniate, paralele; remarcăm lipsa prenumelor. În dreapta coloanei, în continuarea câtorva nume, apare indicată și *dupl(arius)*.

1301. *Ibidem.* În contextul menționat la numărul precedent, au apărut alte două fragmente, care se îmbină; nu se indică dimensiunile, nici în lăimea literelor. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia. Fig. 2.

V. Moga, M. Drîmbărean, *loc. cit.* (*supra*, nr. 1265), p. 178-179, cu un desen, pe care îl reproducem aici noi.

Redăm pe două coloane lectura și întregirea propuse de autori:

----- AV -----	
----- II CO ----- IA	
----- NTONIN FEL -----	Antoni(u) Fel(ici)us
----- EPOTRIBPOT -----	epo ? trib(unicia) pot(estate)
----- COS DIVIAN -----	co(n)s(uli) divi An[tonini]
----- EVERI N -----	(S)everi n(o)stri
----- III G	[legionis X]III G(eminae)

Autorii cred că este vorba de o inscripție onorifică pentru Caracalla, ridicată cu ocazia vizitei împăratului în Dacia.

Fig. 2. Apulum. Fragment de inscripție cu dedicație pentru un împărat roman (desen reprodus după editorii inscripției).

Suntem de acord că fragmentele apar în aceleași inscripții, dar îmbinarea nu este corectă. Propunem următoarea lectură :

[Marti?] Au[gusto ?]
 [pro sal(ute) et i]nco[lumi] ta[te Imp(eratoris) Caes(aris)]
 [M. Aur(eli) A]ntonin[us Pii] Fel(icis) [Aug(usti)]
 [Iuliae Maesae Aug(ustae) n]epoti[s t]rib(unicia) pot(estate)
 5 [co(n)s(ulis) proco(n)s(ulis), divi An[tonini f(ili)]
 [et divi S]everi n[epotis],
 [leg(io) X]III G(emina)

Inscripția poate să dateze chiar din anul 218, după uciderea lui Macrinus și proclamarea ca împărat a lui Heliogabalus (Elagabal), fiul Iuliei Soemias (aceasta fiind fiica Iuliei Maesa, sora Iuliei

Domna – soia lui Septimiu Sever). Pentru a-i legitima domnia, mama și bunica l-au proclamat pe Elagabal fiu (nelegitim) al lui Caracala (vezi r.5).

1302. ALBVRNVS MAIOR (Roia Montan). Stel funerară de andezit descoperită în anul 2004, în cursul săpăturilor efectuate în necropola din punctul arina (perimetrul de est), în sectorul cercetat de Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva. În cursul cercetării a apărut postamentul unei stele funerare, iar alături lespede cu fațetă scrisă în jos. Dimensiuni: 1,60 × 0,55 × 0,20 m. Registrul superior redă, într-o nișă arcuită, bustul defunctului. Câmpul inscripției (registrul inferior) este cuprins într-un cadru ornamentat cu conuri de pin alternând cu frunze de acant. Piciorul de fixare este de asemenea ornată (motivul sfinxului foarte stilizat?). Postamentul (0,99 × 0,50 × 0,35 m) este în stare bună și prezintă un orificiu dreptunghiular pentru fixare. Litere de înălțimi variabile, între 2,5 și 8,5 cm.

Anca Timofan, Ioana Barbu, *loc. cit.* (*supra*, nr. 1295), p. 185-187, fig. 1-5 (foto) și 6 (desenul stelei).

D(is) M(anibus)
Panenti, Bizonis f(ilio)
 [- - -] *Starva vix(it)*
 [an]n(is) XXV; Plator
 5 [Sce]nobarb(i) nepoti b(ene)
 m(erenti) p(osuit)

Numele menționate sunt bine atestate în onomastica illirică. La începutul r. 3 trebuie completat probabil *domo* (vezi IDR, III/3, 417), *natus* (CIL, III, 14249,2 = ILS, 7171; inscripție citată de autoare) sau *ex k(astello)*; vezi noua inscripție menționând un *Del(matarum) k(astellum) Starva* (*infra*; vezi și IDR, III/3, 345: *ex m(unicipio) Splono*).

1303. Ibidem. Stel funerară din tuf nisipos descoperită în anul 2005 în cursul săpăturilor din punctul arina. Dimensiuni: 1,80 × 0,82 × 0,215 m; în partea inferioară, pivotul stelei, măsurând 0,345 × 0,26 × 0,165 m. Stela prezintă două registre. În registrul superior, într-o nișă rotundă, sunt reprezentate două busturi, un bărbat și o femeie. În registrul inferior, în cadru profilat, câmpul inscripției; litere înalte între 4-4,8 cm.

C. Ciongradi, A. Timofan, V. Bârcă, ZPE, 165, 2008, p. 249-2250, fig. 1-2 (foto).

D(is) M(anibus)
Dasas Liccai
Del(mata) k(astello) Starvae
vixit an(nis) XXXV
 5 *pos(uerunt) Beucus*
Sarius et Da[sas - - -?]
 [- - -] *i heredes b(ene) m(erenti)*

În r. 3, este preferabil a întregi *k(astelli)*. Pentru toponimul menționat, vezi și inscripția anterioară.

1304. NAPOCA (Cluj). Lespede de calcar de Baciuc descoperită în anul 2004 cu ocazia unor lucrări de canalizare în strada Plugarilor (zona de sud-est a municipiului Napoca). Dimensiuni: 1,015 × 0,65 × 0,215. Marginea lespedii (sus și dreapta), decorată în relief, a fost martelat; ornamentul se împarte pe muchea dreaptă. Litere de înălțimi variabile; în r. 1, unica literă este înaltă de 8,7 cm, în celelalte între 3 și 6,9 cm. În r. 4, ligătura *V + I*. Se împarte în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj.

R. Ardevan, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 188-194, fig. 1-2 (foto, desen cu reconstituire parțial) (v. *supra*, nr. 1241).

[D(is)] M(anibus)
 [- - - -] *Victorino*
 [- - - -] *vix-it-an(nis)*

[- - - Oc]tavia
 5 [- - - soc]rui
 [o p t i m]o feoit (sic)

De remarcat, în r. 5, forma *socrui* – în mod normal, dativ feminin (de la *socrus* = soacră); aici este însă evident utilizat ca pentru masculin (formă întâlnită frecvent în latina populară; vezi în acest sens trimiterile bibliografice ale editorului). În ultimul rând este, evident, o eroare de gravare, deci: *fecit*.

1305. POROLISSVM (Moigrad, jud. S. Iaj). Altar de piatră calcaroasă; capitelul ornamentat, parțial distrus. Dimensiuni: 1,20 × 0,60 × 0,71 m. În r. 4-5, textul parțial martelat.

N. Gudea, AMP, 12, 1988, p. 178-179, fig. 7 (desen) (preluat: CepR, VIII, 508; AÉ, 1988, 978); idem, *Porolissum* II, 1996, p. 278, nr. 2; J. Fitz, în vol. *Archaeologie in Gebirge. Elmar Vonbank zur 70. Geburtstag* (ed. H. Swozilek, G. Grabher), Bregenz, 1992, p. 201 (*non vidi*; citat după AÉ, 1993, 1326); ILD, 677. Rectificare: I. Piso, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (2007), p. 183-185.

Lectura lui N. Gudea este contestată în r. 4-5 și 9; I. Piso propune:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
pro salute Imp(eratoris) M(arci)
Aurel(ii) Antonini Aug(usti) et [[Commodi]]
[[Caes(aris)]] et Genio p(ublici) p(ortorii)
 5 *vectigal(is) Illyr(ici)*
procurante Pompe-
io Longo proc(uratore)
Aug(usti), Felix eius vil(icus).

I. Piso datează inscripția între 175-177; această dată arată că trecerea la perceperea vâmlor prin procuratori (reformă care elimină pe arendașii vâmlor) s-a făcut pe timpul lui Marcus Aurelius. Ridicarea stăruinii vamale de la Porolissum poate fi pusă în legătură cu înlesnirea acordată de împărat iazygilor, în 178, despre care ne informează Cassius Dio (LXXI, 19,2): „Le-a îngăduit însă să fac negoț cu roxolani, prin teritoriul Daciei, ori de câte ori guvernatorul acestei provincii le va da voie”.

1306. *Ibidem*. Ase fragmente dintr-o lespede de calcar: patru dintre ele descoperite în spațiile C. Daicovicu, alte două în spațiile din 1943 (lângă *principia*). După întregirea grafică, inscripția ar fi măsurat 3,20 × 1,20 m. Muzeul Zalău (inv. 232, 236, 237).

M. Macrea, Act. Muz., 2, 1956, p. 106-108, nr. 3, fig. 3 (desen-reconstituire); idem, SCIV, 8, 1957, p. 229, fig. 4-5 (= AÉ, 1958, 231); N. Gudea, V. Luc cel. *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și artă Zalău*, Zalău, 1975, p. 9-10, nr. 4; E. Tóth, *Porolissum*, 1978, p. 24, nr. 10 (= AÉ, 1979, 492); N. Gudea, *Porolissum*, 1989, p. 761-762, nr. 6; ILD, 661.

În ultimul rând, I. Piso (AMN, 41-42/I, 2004-2005 (2007), p. 185-188, fig. 2 a-b; foto și desen-reconstituire) propune a se citi: [*coh(ors) III Campestris Anto[niniana c(ivium) R(omanorum)*], trupă atestată (pe timpul lui Gordian III) la Porolissum (AÉ, 2001, 1707; ILD, 683, cu bibliografia). După același autor, *cohors III Campestris* ar fi înlocuit la Porolissum, la începutul secolului al III-lea, o altă trupă *milliaria*, anume *cohors I Ulpia Brittonum*; iar într-o notă (p. 185, n. 22) remarcă: „F. Marcu suppusă la juste titre (AMN, 39-40, 2002-2003, p. 226) que la *cohors I Ulpia Brittonum* apparaît sous le règne de Caracalla dans le camp de Bumbești sous le nom de *coh. I Aurelia Brittonum (milliaria) Antoniniana*”. Despre această trupă, vezi *Auxilia Daciae*, p. 87-88, nr. 23.

O problemă ar fi că uzurparea gentiliciilor imperiale ale trupelor este neobișnuită. Remarcăm, de asemenea, că în primele diplome militare ale Daciei, din 109 și 110 (de la Ranova și Porolissum), numele cohorții este *I Brittonum milliaria Ulpia torquata p(ia) f(fidelis) c. R.*, deci gentiliciul privat al împăratului Traian este aici un supranume (același este cazul cu *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria*: vezi ILD, p. 305, indici). Este adevărat că în mai multe diplome militare (din anii 133, 135, 154, 161), *Ulpia* apare pe locul gentiliciului trupei; dar adevăratul gentiliciu trebuie să fi fost *Flavia*, primit probabil de la Domitian și din acest motiv omis în actele oficiale (diplomele militare) din

timpul lui Traian și de mai târziu. Chiar și în aceste condiții este greu a admite înlocuirea gentiliciului *Ulpia* cu *Aurelia*, în inscripția din anul 201 (CIL, III, 14485 a; ILS, 9179; IDR, II, 174), când Caracalla abia fusese asociat la domnie și primise numele *M. Aurelius Antoninus Caesar* (anul 195 ?), *Augustus* trei ani mai târziu (197/198). Prin urmare, rămânem la părerea că trupa de la Bumbești a fost creată de împăratul Marcus Aurelius (pentru a înlocui *cohors IV Cypria* trimisă se pare la nordul Mării Negre); pe de altă parte, gentiliciul *Aurelia* nu are legătură cu supranumele *Antoniniana*, care a fost adăugat (regravat) ulterior, probabil în 214 (vezi ILD, 92).

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei

(nr. 1307-1313)

1307. Proveniență necunoscută. Diplomă militară din care s-au recuperat până acum, din comerțul de antichități din Germania, 19 fragmente; textul a reconstituit în bună parte m. soar. 16,01 × 13,5 cm; grosimea 1 mm; litere înalte de 4-5 mm. Publicarea a comportat până acum trei ediții:

W. Eck, D. MacDonald, A. Pangerl, AMN, 38 (I), 2001, p. 27-36, nr. 1, fig. 1-2 foto (13 fragmente; preluat în AE, 2001, 2150); un nou fragment, cu completarea întregului text: *idem*, AMN, 39-40 (I), 2002-2003, p. 48-50, nr. 7, fig. 14-15 foto (preluat în CEpR, XXI-XXIV, 970; RMD, V, 351; ILD, 14). Ulterior s-au adăugat alte fragmente; vezi W. Eck, A. Pangerl, AMN, 41-42 (I), 2004-2005 (apariție 2007), p. 61-67.

Textul reconstituit este următorul:

Tabella I extrinsecus

- Imp(erator) Cae[sar divi] Traiani Parthici f(ilius), divi
Nervae [nepos] Traianus Hadrianus Aug(ustus)
pont(ificis) m(ax(imus) t)ribuni(cia) potes(tate) III co(n)s(ul) I]II
equitib[us et pe]dit(ibus) [qui militaveru]nt
5 in ala un[a et cohortib(us)us sex quae appellantur]
Hispanor(um) [et (1) - - - et (2) I Alpi-]
nor(um) et (3) I Br[itannica ∞ c(ivium) R(omanorum) et (4) II Britton(um)
c(ivium) R(omanorum)]
p(ia) f(idelis) et (5) V Gallor[um] et (6) VIII Raetor(um) quae sunt in]
Dacia Su[periore sub Marcio Turbone quin(is) et]
10 vicenis [pluribusve stipendis emeritis di-]
missis ho[st]esta missione quorum nomina]
subscrip[ta su]nt ipsis liberis p[ost]jerisque eo-
rum c[ivitate]m dedit et conubi[um] cum uxori-
bu[s] quas tu[n]c habuissent cum est civitas
15 iis data aut si qui caelibes essent cum iis quas
postea duxissent dumtaxat singuli singulas
<a(n)te d(i)em> p[ri]m[us] idus Nove(m)bris
C. Herennio Capella, L. Coelio Rufo co(n)s(ulibus).
Cohort(is) VIII Raetorum cui praest
20 L. Avianus [- - -]ratus
exped[ite]
Demuncio Avessonis f(ilio) Eravisc(o)
et Primo f(ilio) eius et Saturnino f(ilio) eius
et Potenti f(ilio) eius et Vibiae fil(iae) eius
25 et Comatumrae fil(iae) eius
Descriptum et re[cognitum ex tabula] aena
quae fixa est R[oma]e in muro post tem[plum]
divi [Aug(usti) ad Minervam]*

Tabella I intus:

*Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) divi
 Nervae nepos T[raianus] Hadrianus Aug(ustus)
 pontif(ex) max(imus) trib(unicia) potes(tate) III co(n)s(ul) III
 [equi]t(ibus) et p[edi]t(ibus) qu[i] milit(averunt) in ala una [et]
 5 [cohortibus sex quae appell]antur Hispanor(um)]
 et I[- - e]t (2)] I Alpinor(um) et (3) I Britannic(a)
 ∞ c(ivium) R(omanorum [et (4) II Brit]ton(um) c(ivium) R(omanorum) p(ia)
 f(idelis) et (5) V Gall(orum) et (6) VIII Raet[or(um) quae sun]t in Dacia
 Super(iore) sub Marci(o)
 Tur[bone qui]nis et vican(is) pluribus-
 10 ve [stipendi]s emerit(is) dimiss(is) honest(a)
 mi[ssione quoru]m nom(in)ina subscript(a)
 su[nt ipsi]s I[beris] posterisque eo-
 rum c[ivitate]m dedit et conubiu(m) cum...*

Dată: 12 noiembrie 119, pe baza puterii tribuniciene a împ ratului Hadrian, a numelui celor doi consuli (A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 35) i a indica iei *pr(idie) idus Nove(m)bre*s) (formula *a(n)te d(iem)*) ce precede această indica ie este o eroare de gravare; vezi i cazul diplomei de la Drobeta din 1 aprilie 179: RMD, II, 123; AÉ, 1987, 843; ILD, 46).

Diploma confirm informa ia din Historia Augusta (*Hadr.*, 6,6 i 7,3), conform c reia Q. Marcius Turbo, dup ce a fost ornat cu titlul de prefect al Egiptului (fictiv; era de fapt o echivalare a comandamentelor anterioare, împotriva evreilor r scula i i a maurilor), pentru a avea mai mult autoritate, a fost pus (succesiv, iar nu concomitent), în fruntea Pannoniei (Inferioare) i a Daciei. Titlul cu care a guvernat Dacia este subiect de disput . Despre cariera acestui personaj, vezi bibliografia citat de autori, p. 65, nota 25.

1308. Proveniența necunoscută («Über den Fundort ist nichts Näheres bekannt, doch ist wie in so vielen anderen Fällen der östliche Balkan als Herkunft recht wahrscheinlich.»). Fragment de diplom militar ; dimensiuni: 3,5 × 5 cm. Nu se precizeaz locul de p strare.

W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 162, 2007, p. 223-225, nr. 1; fotografiile ambelor fe e ale t bli ei, al turi transcrierea textului în capitale.

Diploma este copie dup o constitu ie din 20 august 127, pentru armata provinciei Britannia. În textul reconstituit de editori, între cohorte, pe locul 13, apare *I Ael(ia) Dac(orum) (milliaria)*.

1309. Proveniența necunoscută («Über den Fundort ist nichts Näheres bekannt, doch ist wiederum der östliche Balkan als Herkunft recht wahrscheinlich.»). Fragment de diplom militar ; dimensiuni: 4 × 4,4 cm. Nu se precizeaz locul de p strare.

W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 162, 2007, p. 225-226, nr. 2; fotografiile ambelor fe e ale t bli ei, al turi transcrierea textului în capitale.

Diploma este copie dup o constitu ie a împ ratului Hadrian (nu exist elemente pentru datarea mai exact), pentru armata provinciei Britannia. În textul reconstituit par ial, între cele câteva cohorte apare i *I Ael(ia) Dac(orum) (milliaria)*.

1310. Proveniența necunoscută («Über den Fundort ist nichts Näheres bekannt, doch ist wiederum der östliche Balkan als Herkunft recht wahrscheinlich.»). Fragment de diplom militar (*tabella I*), dimensiuni: 4 × 4,4 cm. Nu se precizeaz locul de p strare.

W. Eck, A. Pangerl, ZPE, 162, 2007, p. 226-231, nr. 3; fotografiile ambelor fe e ale t bli ei, al turi transcrierea textului în capitale.

Diploma este copie dup o constitu ie imperial din 23 martie 178 pentru trupele auxiliare din Britannia. Re inem din text numai patru rânduri, unde se precizeaz posesorul diplomei:

[coh]ort(is) I Aelia(e) Hispanor(um) cui prae[st]

Claudius Gratilianus [- - -]

exequitibus (sic)

TA[-]RISIO Titi fil(io) Da[c]o

În ultimul rând transcris, cea de-a treia literă cade într-o lacună, probabil orificiul rotund practicat pentru prinderea de cealaltă tăbliță; alt orificiu a distrus litera C din *Daco*. Numele acestui veteran dac este reconstituit de editori *Ta[u]rhisio* (dativ); nouăni se pare că litera a doua nu este A, ci E. Acest nume ne sugerează o apropiere de antroponimul (ethnicon) *Teuriscus* din două inscripții de la Capua: CIL, X, 4030 (= IDRE, I, 87) și CIL, X, 4063 (= IDRE, I, 88).

1311. ROMA. CIL, VI, 3517. Despre ofițer: PME, C 263. Cf. Fl. Matei-Popescu, *op. cit.* (*supra*, nr.1262), p. 105-107.

P. Cutio

P. f(ilio) Pal(atina)

Aburiano,

praef(ecto) eq(uitum)

5 *alae I Cl(audiae)*

Gallor(um)

P. Ael(ius)

Ulpianus,

amico

carissimo

Vezi inscripția următoare.

1312. NVRSIA (Italia, regio IV). R. Cordella, N. Criniti, *Epigraphica*, 62, 2000, p. 154-160, nr. 5; AÉ, 2000, 386. Cf. Fl. Matei-Popescu, *loc. cit.* (v. nr. precedent).

P. Cutio P(ubli) f(ilio) T(iti) n(epoti)

Quir(ina tribu) Aburiano, VIII

vir(o) II-vir(ali) pot(estate), patrono

plebis Nursinorum, praef(ecto) al(ae) equit(um)

5 *I Cl(audiae) Gallic(ae), trib(uno) mil(itum)*

coh(ortis) I Cl(audiae) Bessor(um), praef(ecto)

coh(ortis) II Ituriaticae sagitt(ariorum).

Ex testamento

patris ipsius,

10 *arbitratu*

Q. Pomponi

Cn. f. Pal(atina) trib(u) Naeviani,

ob honorem patr(ocinii) et aed(ilitatis) Nurs(iae),

tr(es) gl(adiatorum) par(ia) dedicatione

15 *dedit lib(enter) et plebs Nursin(orum)*

d(ono) V m(iliu)m aur(eorum) sum(mam) acceperunt.

L(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecuriorum).

Vezi inscripția anterioară.

P. Cutius Aburianus și-a îndeplinit prima miliție în Egipt (unde trupa este atestată de o diplomă din anul 83; CIL, XVI, 29), iar cea de-a doua comandă în Macedonia (unde trupa respectiv apare în diploma din 29 iunie 120; CIL, XVI, 67). Cea de-a treia comandă a efectuat-o în Dacia Inferior: *ala I Claudia Gallor(um) / Gallic(a)* este identică foarte probabil cu *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, atestată epigrafic în această provincie (C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 69-70; vezi nota 12, unde se ia în discuție și această inscripție).

1313. ANCYRA (Ankara) sau din împrejurimile acesteia (provincia Galatia). Bloc în formă de altar, având dimensiunile: 1,70 × 0,70 × 0,66 m; intrat în anul 1999 în Muzeul Băilor Romane din Ankara (inv. 113.534.99). Textul inscripției este următorul:

J. Bennett, *Latomus*, 66, 2007, 2, p. 408-413; vezi *supra*, nr. 1280.

M(arco) Iulio M(arci) f(ilio) Fab(ia) tribu
Rufo, > (centurioni) leg(ionis) IIII
Scythicae secundo
princ(ipi) priori,
 5 *donis donato*
ab divo Vespasian(o)
et albata decursi[o]ne [[ab imp(eratore) Domitiano]];
collegium vete-
 10 *ranorum qui An-*
cyrae consis-
tunt,
h(onoris) c(ausa).

Este, desigur, o eroare nesemnificativă afirmă în editorului inscripției (J. Bennett, *loc. cit.*, p. 408), care sugerează că inscripția de la Ankara ar fi o piatră funerară.

După cum observă editorul, Marcus Iulius Rufus a fost onorat de colegiul veteranilor din Ancyra înainte de 18 septembrie 96, data asasinării lui Domitian, urmată de condamnarea memoriei acestuia.

Personajul nostru a primit primele decorații de la împăratul Vespasian (la data ridicării inscripției, de multă vreme trecut în rândul *divi-lor*), urmare a participării la războiul din Iudeea. Informația cea mai interesantă constă în mențiunea că a mai fost distins cu *albata decursio* de un împărat al cărui nume a fost ulterior damnat și martelat, dar care a fost identificat de editor, pe bună dreptate, cu împăratul Domitian. Aceste distincții i-au permis lui M. Iulius Rufus să avanseze pe o treaptă înaltă a centurionatului legionar: *princeps prior* în *cohors II* a legiunii IIII Scythica.

Informația noastră despre *albata decursio* este săracă și lacunară. Este vorba în esență de dreptul acordat centurionilor de rang înalt de a defila împreună în vestmânt alb, asemeni ofițerilor de rang ecvestru; spectacolul este descris de Tacitus (Istorie, II, 89), cu ocazia intrării lui Vitellius în Roma. Se crede că împăratul Septimiu Sever a acordat acest privilegiu tuturor centurionilor și chiar gradaților (*principales*); o jumătate de secol mai târziu, Gallienus a extins acest privilegiu asupra tuturor soldaților (SHA, *Vita Gallieni*, 8,1).

Deși puține (doar încă trei la număr), descoperirile epigrafice sunt interesante și sugestive pentru cariera centurionilor legionari posesori ai acestei distincții: două inscripții de la Heliopolis (CIL, III, 14 387 ff = IGLS, VI, 2781; CIL, III, 14 387 i; ILS, 9 198; IGLS, VI, 2798) și alta de la Berytus (AÉ, 1998, 1435; personajul mai este cunoscut din epitaful său de la Karak Nouh în Bequa, în care se arată că și-a încheiat cariera militară ca primipil: CIL, III, 13 606 = IGLS, VI, 2955).

În toate cazurile citate, această cinstitură a fost urmată de promovarea la rangul de *primus pilus*. Același drum a urmat, fără îndoială, și cariera lui M. Iulius Rufus; el a fost onorat de colegiul veteranilor din Ancyra, probabil îndată ce a ajuns vestea despre cinstitura acestuia cu *albata decursio*, dar înainte de a fi cunoscută apropiata avansare.

Când a primit această onoare, M. Iulius Rufus era centurion de rang superior în legiunea IV Scythica. Despre această legiune se știe că a staționat la început în Moesia (E. Ritterling, RE, XII, 1925, col. 1255, 1559, 1577; A. Stein, *Die Legaten von Moesien* (Dissertationes Pannonicae, I, 7), Budapesta 1940, p. 30; vezi încă: D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 312, nota 118; Al. Suceveanu, în *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 25), după care a participat în 56/57 la războiul din Armenia, fiind apoi transferat în Siria (M. P. Speidel, în vol. *Les légions de Rome sous le Haut-Empire*, editori Y. Le Bohec și C. Wolff, Paris, 2000, p. 327-337; *non vidi*; J. Bennett, *loc. cit.*, p. 406, nota 8); se vede că mai târziu reapare în zona dunăreană (cel puțin în o fracțiune din ea), participând la războiul împăratului Domitian cu dacii (mai puțin probabil la *bellum Germanicum et Sarmaticum*; vezi totuși *supra*, recompensele primite de personajul din inscripția de la Berytus). De altfel, un număr important de inscripții ne vorbesc de militari romani participanți la războiul dacic al lui Domitian, distinși de împărat cu onoruri și bani (vezi Cassius Dio, LXVII, 7, 3): *L. Funisulanus*

Vetonianus, guvernator al Moesiei Superioare, *donatus* // *ab Imp. Domitiano Aug(usto) Germanico* // *bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea, hastis puris IIII, vex(illis) IIII* (CIL, III, 4013 = ILS, 1005; IDRE, II, 271); *Vedenius Moderatus*, evocat al cohortelor pretoriene (CIL, VI, 2725 = ILS, 2034; IDRE, I, 2); *Ti. Claudius Vitalis*, centurion în legiunea I Italică (CIL, VI, 3584 = ILS, 2656; IDRE, I, 3); *M. Iulius Avitus*, centurion al legiunii V Macedonică, *donis donatus bello Dacic[o]* (CIL, III, 7 397 = IDRE, II, 359); *L. Valerius Proclus*, centurion al legiunii V Macedonică, *d(onatus) tor(quibus) ar(millis) pha(ler)is) bel(lo) Dac(ico)* (CIL, III, 12 411 = ILS, 2666 b; IDRE, II, 328); *T. Cominius Severus*, centurion al legiunii II Adiutrix, *donis donat(us) ab imp(eratore) Caesare Aug(usto) bello Dacico torquibus, armillis, phaleris, corona vallari* (CIL, III, 10 224 = ILS, 9 193; IDRE, II, 288); *Ti. Claudius Maximus, vexillarius equitum* din legiunea VII Claudia, *bello Dacico donis donatus ab imp(eratore) Domitiano* (AÉ, 1969-1970, 583 = IDRE, II, 363); *C. Vilanius Nepos*, centurion al cohorții XIII urbana (de la Carthagina), *donis donatus a Domitiano ob bellum Dacicum item ab eodem ob bellum Germanicum item torquib(us) armillis ob bellum Dacicum* (CIL, VIII, 1026 = ILS, 2127; IDRE, II, 422); [- - -] *Novatus, praef(ectus) elect(orum) exped(itorum) ex Raet(ia) bello Dacico* (AÉ, 1994, 1392 = IDRE, II, 262).

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)
(1314-1345)

Bibliografie - Generalități

(1314-1333)

1314. Al. Avram, în BullÉp, 2008, p. 688-725, sub nr. 353-438, prezintă descoperirile de inscripții grecești din zona Pontului Euxin. Câteva dintre epigrafele dobrogene au fost deja consemnate în seria precedentă a cronicii noastre: nr. 371 (= CEpR, XXVI, 1220-1226), 372 (= CEpR, XXVI, 1201f), 373 (= CEpR, XXVI, 1201k = 1225), 380 (= CEpR, XXVI, 1220), 381 (= CEpR, XXVI, 1213), 382 (= CEpR, XXVI, 1215-1217), 383 (= CEpR, XVI, 1203), 384 (= CEpR, XXVI, 1201a); altele sunt reproduse în bibliografia epigrafică reîntâ în această cronică (*infra*, nr. 1315, 1318-1323, 1329-1331, 1333, 1338). De reîntâ, pentru un viitor fascicul al buletinului de epigrafie greacă, inscripția punctată pe o plăcuță de bronz de la Beidaud, jud. Tulcea (D. Aparaschivei, I. Matei, ArhMold, 27, 2004, p. 89-95 = CEpR, XXVI, 1218; AÉ, 2005, 1336).

1315. Al. Avram, *Le corpus des inscriptions d'Istros révisé*, Dacia, N.S., 51, 2007, p. 79-132 (cu 11 figuri foto).

Autorul consemnează un număr important de rectificări de conținut sau simple adaosuri bibliografice, înregistrate în cele peste două decenii de la apariția *corpus*-ului histrian de inscripții publicat de D. M. Pippidi (ISM, I, 1986). În continuare, sub formă de *addenda* (p. 115 și urm.), autorul adaugă 40 de epigrafe apărute între timp; cea mai remarcabilă descoperire este decretul histrian în onoarea unui strateg al regelui Mithridate al VI-lea Eupator (Al. Avram, Oct. Bounegru, Pontica, 30, 1997, p. 155-165; SEG, XLVII, 1125; AÉ, 1997, 1316; BullÉp, 1999, 388). Vezi notișia lui Al. Avram, în BullÉp, 2008, 375.

1316. Maria Brulescu, *De nouveau sur le koinon du Pont Gauche à partir d'une inscription inédite de Tomis*, Dacia, N.S., 51, 2007, p. 139-145.
Vezi *infra*, nr. 1337.

1317. Maria Brulescu, Livia Buzoianu, Zaharia Covacef, *Milestones from Dobruja in the Collection of the Museum of National History and Archaeology of Constanța*, Pontica, 41, 2008, p. 169-181.

Vezi *infra*, nr. 1339-1342.

1318. Iulian Bîrzescu, *Zu den ältesten Steininschriften aus Istros*, Dacia, N.S., 51, 2007, p. 133-137. Discuție pe marginea inscripțiilor ISM I, 102 și 103. Vezi noti a lui Al. Avram, în BullÉp, 2008, 3376.

1319. Octavian Bounegru, *Note sur la koiné commerciale du Pont Gauche à l'époque romaine*, Peuce (N.S.), 2 (15), 2004, p. 61-72; vezi BullÉp, 2008, 345.

1320. Idem, *Trafiquants et navigateurs sur le Bas Danube et dans le Pont Gauche à l'époque romaine*, Philippika. Marburger altertumskundliche Abhandlungen, 9, Wiesbaden, 2006; vezi și articolul aceluiași autor, menționat în seria precedentă a acestei cronici sub nr. 1201 g. Vezi și noti a lui Al. Avram, în BullÉp, 2008, 344.

1321. Idem, *L'expédition navale de l'amiral histrien Hégésagoras et la guerre sacrée d'Apollonie pontique*, Pontica, 40, 2007, p. 85-92; vezi noti a lui Al. Avram, în BullÉp, 2008, nr. 367.

1322. Mădălina Dana, *Éducation et culture à Istros. Nouvelles considérations*, Dacia, N.S., 51, 2007, p. 185-209. Vezi noti a lui Al. Avram, în BullÉp, 2008, 377.

1323. Vasilica Lungu, *Iconographie et société antique: à propos d'une stèle funéraire d'Orgamé*, Peuce (N.S.), 2 (15), 2004, p. 49-60; vezi noti a lui Al. Avram, în BullÉp, 2008, 385.

1324. Florian Matei-Popescu, *Participarea legiunilor din Moesia Inferior la expedițiile dacice ale lui Traian*, în vol. *Dacia felix (supra, nr. 1238)*, p. 290-300.

1325. Idem, *Auxiliaria (I)*, Oltenia, 16, 2008, p. 105-111.

Contribuția comportă trei note: prima despre cariera equestriană a lui P. Cutius Aburianus (*supra*, nr. 1312); urmează o discuție în legătură cu diploma CIL XVI 49 din 12 ianuarie 105; cea de-a treia note privește o inscripție din colecția Mavros de la MNA (*infra*, nr. 1345).

1326. Fl. Matei-Popescu, Al. Falileyev, *Notă asupra ISM V 115*, Tyrageția, I (26), 1, 2007, p. 323-326.

Autorii contestă lectura *vici Verg[o] / [b]ritiani* din primele două rânduri (cele pe strate) ale inscripției, propusă de T. Zawadski și acceptată de Emilia Doruțiu-Boil (ISM, V, 115). Cei doi noi autori rețin cu prudență forma *Vero / [b]ritiani*; puțin probabil să fie un toponim celtic.

1327. C. C. Petolescu, A.-T. Popescu, *Trois fragments de diplômes militaires de Dobroudja*, Dacia, N.S., 51, 2007, p. 147-151.

Vezi *infra*, nr. 1334-1336.

1328. Idem, *Une inscription de Păcuiul lui Soare*, în vol.: Alexandru Avram, Vasilica Lungu, Marian Neagu (editori), ΦΙΛΙΑΣ ΧΑΡΙΝ. *Mélanges à la mémoire de Niculae Conovici*, Cultura și civilizație la Dunărea de jos 25, 2008, p. 173-175. Inscripția a fost prezentată în seria precedentă a acestei cronici (XXVI, 1228).

1329. Ligia Ruscu, *Sur le culte d'Aphrodite à Callatis*, în *Dacia Felix (supra, nr. 1238)*, p. 193-197; vezi noti a lui Al. Avram, în BullÉp, 2008, 368.

1330. Eadem, *Die Struktur der Eliten der westpontischen Griechenstädte während des Prinzipats in Rahmen ihres rechtlichen Status*, Antiquitas (Wrocław), 28, 2005, p. 141-162; vezi noti a lui Al. Avram, în BullÉp, 2008, 364.

1331. Al. Suceveanu et alii, *Histria XIII. La basilique épiscopale*, București, 2007; inscripțiile, p. 145-153; vezi noti a lui Al. Avram, în *BullÉp*, 2008, 364

1332. Idem, *De nouveau autour de l'annexion romaine de la Dobroudja*, în vol. *Die römischen Provinzen (supra, nr. 1235)*, p. 271-279.

1333. Margarita Tavea, *Das westpontische Koinon*, *Eirene*, 43, 2007, p. 82-87; vezi nota lui Al. Avram în *BullÉp*, 2008, nr. 379.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 1334-1345)

1334. Mihai Bravu (jud. Tulcea). Două fragmente din *tabella I* a unei diplome militare, descoperite separat și intrate în colecții diferite: Textul îmbinat este următorul:

Textul de pe *tabella prior extrinsecus*:

**SINGVLAS NON
CAESARE AVG F DOMITIA
TESSERA
TARSAE D VZIF
ET MACEDONI F
DESCRIP ET RECOGNITVM E
ROMAE IN CAPITOLIO AD A
TRIS EIVS PODI PARTE SIN
LOC XX**

Textul de pe *tabella I intus*:

**BASSO ET ANTE EM
DITIONE BELLIFORTI
AVCTORATIS VNT ET D
RVM NOMINA SVBSCRI
RISQVE EO RVM CIVI
VXORIBVS QVAS TVNC**

a) Primul fragment a fost descoperit în anul 1990, în localitatea Mihai Bravu (jud. Tulcea); dimensiuni: 7,3 × 3,7 × 0,1 cm. Partea intrată într-o colecție particulară (I. Matei, București).

C. Chiriac, L. Mihăilescu-Bîrliba, I. Matei, *ZPE*, 150, 2004, p. 265-269; *AÉ*, 2004, 1282.

În transcrierea de mai sus, textul este redat cu aldine.

Beneficiind de mai multe analogii (*CIL*, XVI, 12, 13, 15, 16; *RMD*, IV, 204 = *AÉ*, 1997, 1273), editorii au dat o dezlegare corectă a fragmentului epigrafic, care datează din 5 aprilie 71.

b) Cel de-al doilea fragment provine dintr-o altă descoperire întâmplătoare; dimensiuni: 7,6 × 5 × 0,2 cm; înălțimea literelor: 0,3-0,5 cm. A intrat într-o colecție particulară (A.-T. Popescu, București), fiind vândut ulterior Băncii Naționale a României. Publicație:

C.C. Petolescu, A.-T. Popescu, *Dacia (N.S.)*, 51, 2007, 147-149, fig. 1 (reconstituirea fotografică și grafică a întregului fragment epigrafic: doamna Iuliana Barnea).

În transcrierea de mai sus, textul este redat cu litere cursive (italice) albe.

Textul a fost întregit cu un urinător datat în anii 70-71, pe baza reconstituirii numelui lui Sex. Lucilius Bassus, prefectul flotelor de la Misenum și Ravenna (*CIL* XVI, 12-16; *RMD* IV, 203 = *AÉ* 1997, 1771; *RMD* IV, 204 = *AÉ* 1997, 1273; *RMD* IV, 205). În timpul corecturii finale la articolul

din revista *Dacia*¹, am cunoscut publicarea fragmentului de la Mihai Bravu, care se îmbină perfect cu cel publicat de noi (vezi reconstituirea, *loc. cit.*).

Prin unificarea textelor celor două table (mai întâi cel de pe *intus*, apoi cel de pe *extrinsecus*), conținutul noii diplome din 5 aprilie 71 este următorul:

Intus:

[*Imp. Caesar Vespasianus Augustus etc.*]
 []
 [iis? qui militaverunt in classe Ravennate sub Sex(to) Lucilio]
Basso et ant[e]meri]ta [stipendia, quod se in ex-]
peditione belli forti [ter industriae gesserant ex-]
auctorati sunt et [deducti in Pannoniam quo-]
rum nomina subscri [pta sunt ipsis liberis poste-]
risque eorum civi [tatem dedit et conubium cum]
uxoribus quas tunc [habuissent cum est civitas]

Extrinsecus::

[iis data aut si qui caelibes essent cum iis]
 [quas postea duxissent dumtaxat singuli]
singulas. non [is Aprilibus]
Caesare Aug(usti) f(ilio) Domitiano, [Cn. Pedio co(n)s(ulibus)]
tessera [rio]
Tarsae Duzi f(ilio) [Besso?]
et Macedoni f(ilio) [eius]
Descrip(tum) et recognitum e [x tabula aenea quae fixa est]
Romae in Capitolio ad a [ram gentis Iuliae - - - ex-]
trisecus podi parte sin [isteriore tab(ula) pag(ina)]
loc(o) XX

Această nouă diplomă trebuie, deci, adăugată patrimoniului epigrafic al Moesiei Inferioare (ar fi de dorit ca primul fragment să se alăture celui alalt, într-o singură colecție). Posesorul diplomei, *Tarsa, Duzi f(ilius)*, era un trac din Dobrogea, posibil din neamul bessilor.

1335. Proveniență necunoscută. Fragment de diplomă militară (*tabella I*) aparținând colului superior drept al unei table; dar micul orificiu, prin care cele două table erau legate, lipsește. Dimensiuni: 4,9 × 4,7 × 1,5 cm. Textul este clar gravat; literele sunt înalte de aproximativ 0,2-0,4 cm. Acum se află în Muzeul Național Națională a României.

C. C. Petolescu, A.-T. Popescu, *loc. cit.* (v. nr. 1327), p. 149-151, fig. 2 (foto).

Tabella I extrinsecus:

----- IVI TRAIANI
 -----E PRONEPOST
 ----- INVSAVGPIVS
 ----- IMPIIICOSIIIP
 -----AVERINALISQVIN
 ----- AEAPPELLGALLOR ET
 ----- ECTORIGIANA ET II

Tabella I intus:

--- BRAC ET
 CLSATVRN
 EM DIM HON M
 CRQVI EOR N
 TVNC·HAB·CVM
 POST·DVX·DT·S

¹ Articolul urma să apară în anul 2005, într-un volum *supplementum* la revista *Dacia*, cu ocazia centenarului nașterii profesorului D. M. Pippidi (1905-1993).

---- PASIANA DARDANOR
 --- RACAROR CIV ROM ET
 ----- AR ET I CLAV
 ----- II CHAL

Diploma este copie (extras) după o constituție imperială a lui Antoninus Pius; aceasta a fost aclamată *imperator II* în 142 și investit *consul IIII* la 1 ianuarie 145 (A. Degrassi, *Fasti consolari*, p.149; vezi încă : G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen*, Bonn, 1977, p. 149; D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*², Darmstadt, 1996, p. 134-135).

Pe fața exterioară (*extrinsecus*) erau înscrise mai întâi cinci *alae* (conform indicației din linia 5); se pot strezări parțial doar numele a patru dintre ele. Urmează cohortele, dintre care se pot strezări alte patru nume. Pe fața interioară (*intus*) se pot strezări numele altor trei cohorte; din r. 2 al m. c. aceste trupe se aflau [sub] *Cl(audio) Saturnino*.

Deși lacunar, textul prezintă (în special numele legatului și cele ale trupelor) este totuși suficient pentru a ne da seama că este vorba de o diplomă privitoare la trupele provinciei Moesia Inferior. În aceeași ordine și sub același guvernator, aceste trupe apar pe *extrinsecus* altei diplome militare (loc de descoperire necunoscut), datând între 10 decembrie 145 – 9 decembrie 146 (dar fără îndoială din anul 146; RMD, IV, 270 = AÉ, 1999, 1359): *equitibus et peditibus qui militaverunt in alis quinque et cohortibus undecim* (de remarcat că în diploma noastră, numărul alor este transcris tot *quin(que)*, iar nu *V*) – *et sunt in Moesia Infer(iore) sub Claudio Saturnino*; într-o ordine ușor diferită, aceste trupe își fac apariția în diploma de la Malak Preslavetz (*Nigriana*) datând din 7 aprilie 145 (RMD, III, 165, cu o completare și precizarea datei: RMD, V, 399). De remarcat că diploma noastră conține o importantă precizare: trupa înscrisă pe locul întâi între cohorte era sigur *[I Braca]ror(um) civ(ium) Rom(anorum)*, iar nu *I Bracar(augustanorum) civ(ium) Rom(anorum)* (pentru cele două trupe, vezi Fl. Matei-Popescu, SCIVA, 52-53, 2001-2002, p. 193-195, nr. 12-13).

O problemă pune trupa de la începutul r. 1 de pe *intus*. În diploma din 146, citată mai sus, apare printre cohorte, r. 10, pentru a doua oară, o trupă *I Bracar(augustanorum)* sau *I Bracar(orum)*. În schimb, în diploma de la Nigriana, din 7 aprilie 145, numele trupeii (r. 9 printre cohorte) apare în forma *[Bracar]august(anorum)* (numărul în lacună). De asemenea, într-un alt fragment, datat circa 155 (loc de descoperire necunoscut), apare o cohortă *II Br[- - -]* (AÉ, 2001, 2160), iar în diploma de la Brestovene (circa 157) aceeași trupă cu numele complet: *II Bracaraugustanorum*. Înseamnă că în diploma din anul 146, numărul de ordine al trupeii a fost gravat greșit; în această diplomă, ca și în fragmentul nostru (*intus*, r. 1), trebuie să fie vorba de *cohortis II Bracaraugustanorum* (atestat pentru prima dată în diploma de la Cataloi din anul 92: vezi seria a acestei cronici XXI-XXIV, 1079 și AÉ, 2003, 1548).

Textul reconstituit este următorul:

Tabella I extrinsecus:

[Imp(erator) Caesar divi Hadriani f(ilius) d]ivi Traiani
[Parthici nep(os) divi Nerva]e pronepos T.
[Aelius Hadrianus Anton]inus Aug(ustus) Pius
[trib(unicia) pot(estate) i]mp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae)
 5 *[equitibus et peditibus qui milit]aver(unt) in alis quin(que)*
[et cohortibus undecim qu]ae appell(antur) (1) Gall(orum) et
[Pannon(iorum) et (2) Gall(orum) Ate]ctorigiana et (3) II
[Hispan(orum) Aravacor(um) et (4) I Ves]pasiana Dardanor(um)
[et (5) I Flavia Gaetulor(um) et (1) I B]racaror(um) civ(ium) Rom(anorum) et
 10 *(2) [II Mattiacor(um) et (3) I Flavia Numid]arum et (4) I Clau-*
[dia Sugambrum vet(erana) et (5) I Lusitanor(um) et] (6) II Chal(cidenorum)
[sag(ittariorum)]...

Tabella I intus:

(10) [II Br]ac(araugustanorum) et (11) [II Fl(avia) Brit(tonum) et sunt in Moesia
Inferiore sub]

Cl(audio) Saturn[ino quin(is) et vican(is) plur(ibusve) stipendis]
em(eritis) dim(issis) ho(nesta) m[is(sione) q(uorum) n(omina) s(ubscripta) s(unt)]
c(ivitatem) R(omanam) qui eor(um) n(on) [hab(erent)dedit et con(ubium) cum
ux(oribus) q(uas)]
5 tunc hab(uissent) cum [est civ(itas) is dat(a) aut si qui cael(ibes) es(sent) cum is
q(uas)]
post(ea) dux(issent) d(um)t(axat) s[inguli...]

1336. Proveniență necunoscută. Fragment de diplomă militară (tabella I) f. când parte din colul drept inferior. Dimensiuni: 4,6 × 3,2 × 0,2 cm; în lăimea literelor: 0,2-0,3 cm. Muzeul Național al României. Pl. II/3-4.

C. C. Petolescu, A.-T. Popescu, *loc. cit.* (nr. 1327), p. 151, nr. 3, fig. 3 (foto).

Tabella I extrinsecus:

[- - - filio) ei]us
[- - - fil]l(iae) eius
[Descriptum et recognitum ex tab]ula ae-
[nea quae fixa est Romae in mur]o post
5 [templum divi Augusti ad Miner]vam

Tabella I intus:

[- - - civitatem Romanam dedit et]
[conub(ium) cum uxoribus quas tunc hab]uisse(nt)
[cum est civitas iis data aut si] qui caelibes
[essent cum iis quas postea duxissent...]

Din cauza caracterului prea fragmentar, valoarea acestei tabele este neînsemnată. În privința datelor, constatăm pe *intus* un important reper cronologic: formula *[si] qui caelibes essent*, care dispărea la Antoninus Pius (vezi CIL, XVI, p. 158).

De asemenea, încercând o reconstituire a celor trei rânduri de pe *extrinsecus*, obținem o lărgime de aprox. 18 cm (ceea ce ni se pare exagerat); înseamnă că dimensiunile inițiale ale diplomei erau comparabile cu cele ale diplomei de la Cataloi (20,2 × 16,3 cm). Pe de altă parte, se constată că, pe *intus*, rândurile sunt rarefiate, deci numărul trupelor consemnate era destul de redus; ar putea fi vorba de o diplomă pentru flota moesică, precum aceea de la Breșcu din 14 iunie 92 (CIL, XVI, 37; IDR, I, 25).

1337. TOMIS (Constanța). Fragment de colonet de calcar, reutilizat ca material de construcție încă din antichitate; se păstrează partea inferioară, $\hat{h} = 0,58$, diam. = 0,23 m. Litere înalte de 5,6-6,4 cm, îngrijit trasate; *sigma* este dreptunghiular în r. 2 și unghiular în r. 5. MINA Constanța, inv. 35808.

Maria Brătescu, *Dacia*, N.S., 51, 2007, p. 139-140, fig. 1 (foto) (v. *supra*, nr. 1316) Vezi și noti a lui Al. Avram, în *Bull'Ép*, 2008, 370.

βουλε-
της
της
Πεν-
ταπόλε-
ως

Prima jumătate a secolului al III-lea. Inscripția acefală este dedicată unui consilier anonim al comunității pontice (*Pentapolis*); despre comunitatea vest-pontică, v. *supra*, nr. 1333.

1338. *Ibidem*. Stelă de marmură, descoperită la Constanța, pe bulevardul Mamaia, în anul 1988, cu prilejul unor săpături de salvare în zona necropolei tomitane. Dimensiuni: 0,93 × 0,575 × 0,07 m. Stela prezintă un fronton arcuit, în care este redată scena banchetului funerar; câmpul inscripției este cuprins într-un cadru profilat. Litere înalte de 4 cm (dar *A* și *E* sunt mai mici în r. 2 și 4). Loc de conservare: MINA Constanța, inv. 35804.

Maria Brulescu, Adriana Câteia, *Pontica*, 40, 2007, p. 245-253, fig. 1 (foto). Stela a fost menționată și de Sven Conrad (*Die Grabstellen aus Moesia Inferior*, Leipzig, 2004, p. 160-161, nr. 132), dar fără citarea inscripției.

Textul este următorul
 Μ(άρκω) Ἀντωνίω
 Μαρκιανῶ πα-
 τρὶ νόμιμω
 καὶ ἱερεῖ σοτεί-
 5 ρησ' Ἐκάτης
 ζήσαντι ἕ-
 τη μθ' τήν
 [στή]λην ἀν[έ]-
 [στήσειν] ἢ σ[ύμ]-
 10 [βιος' αὐτοῦ]
 [- - - - -]
 [μνήμης χάριν]

Traducerea autoarelor: „Lui Marcus Antonius Marcianus, *pater nominos* și preot al mântuitoarei Hecate, care a trăit 48 de ani, i-a ridicat stela soia sa. . . . spre amintire”.

Termenul *pater* definește calitatea de conducător al unei comunități religioase; pentru epitetul ce-i însoțește numele, autoarele citează o inscripție mithriacă de la Aquileia, unde apare un *pater nominos* (CIL, V, 764 = ILS, 4251 = CIMRM, I, 739; SEG, III, p. 550-551). Vezi notișorul lui Al. Avram, în *BullÉp*, 2008, 369.

1339. *Cheia* (jud. Constanța). Fragment de stâlp miliar descoperit întâmplător de un învârtor din satul Grădina și donat muzeului din Constanța (inv. 43454). Dimensiuni: \hat{t} = 0,48, diam. = 0,25 m. Litere înalte de 6-7,2 cm.

M. Brulescu, L. Buzoianu, Z. Covaceff, *Pontica*, 41, 2008, p. 169-170, nr. 1, fig. 1a-b (foto, desen) (v. *supra*, nr. 1317).

[- - - - res-]
 [tituerunt per M(arcum)]
 [Servilium Fabi-]
 [a]num M[aximum]
 5 [l]eg(atum) Aug(usti) [pr(o) pr(aetore)]
 m(illia) p(assuum)

În ultimul rând trebuie completat probabil *m(ille) p(assuum)*, deoarece lipsa cifre arătătoare borna indică doar o mileritate de localitatea de referință. *M. Servilius Fabianus Maximus*, legat al Moesiei Inferioare pe timpul lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, este cunoscut din mai multe inscripții (B. E. Thomason, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, col. 136, nr. 93); reținem aici doar fragmentul de *milliarium* descoperit la Sinoe, datând din anul 162 (CIL, III, 12514; ISM, I, 318).

1340. *Arsa* (jud. Constanța). Fragment de stâlp miliar de calcar, descoperit în anul 1994. Dimensiuni: \hat{t} = 2,31, d = 0,36 m. Litere înalte de 5-6 cm. MINA Constanța; inv. 43455.

M. Brulescu, L. Buzoianu, Z. Covaceff, *Pontica*, 41, 2008, p. 171-173, fig. 2 a-c (foto, desen) (v. nr. 1317).

Editoarele observă că textul conține două inscripții. Cea mai veche a fost rasă, în special la marginile rândurilor; în partea centrală, unele litere au fost schimbate în altele. Din această inscripție, s-au recuperat astfel: r. 2, literele *IVS*, 4 *AVR*, 5 *ANT*, 6 *E·O*; 7 *TVLL*, 8 *ĒGA*, 9 *M*. Autoarele consideră că această inscripție datează din epoca Severilor.

Textul celei de-a doua inscripții a fost completat astfel:

Imp(eratori) Caes(ari)
[M(arco)] Iul(io) Phi-
lippo Pio [Fe-]
lici invict[o]

5 *Aug(usto) et M(arco) I[ul(io)]*
[P]hilippo no-
bilissimo
Caes[ari]

Numele împăratului și al Cezarului trebuie completate în cazul ablativ: r. 1 *Imp(eratore) Caes(are)* („pe când domnea împăratul Cezar...”), la fel în ultimul rând. Partea finală a inscripției (r. 9 ?), cu indicarea distanței, lipsește.

1341. CALLATIS (Mangalia). Fragment de stâlp miliar descoperit întâmplător la Mangalia, acum mai bine de o jumătate de secol (o fiică a piesei întocmită de Adrian R. dulescu, din 1956). Dimensiuni: $\hat{h} = 0,37$, diam. = 0,28 m. Litere înalte de 4,5-5 cm. MINA Constanța; inv. 47.

M. Munteanu, L. Buzoianu, Z. Covacef, *loc. cit.* (*supra*, nr. 1317), p. 177-178, nr. 4, fig. 4 a-c.

[- - - - -]
Piis Felici[b(us)]
Invictis Aug(ustis)
[et]t M(arco) [Fl(avio) Val(erio)]

5 *[C]ons[tantio]*
et Ga[lerio Val(erio)]
[Maximiano]
[nob(ilissimis) Caes(aribus)]

Acest *milliarium* datează din epoca primei tetrahii.

1342. CAPIDAVA. Fragment de *milliarium* din calcar, descoperit în anul 1999, în cursul săpăturilor din cetate. Dimensiuni: $\hat{h} = 0,67-0,70$ m, diam. = 0,33 m. Litere înalte de 3,5-5 cm. MINA Constanța, inv. 43459.

M. Brulescu, L. Buzoianu, Z. Covacef, *loc. cit.* (*supra*, nr. 1317), p. 173-177, nr. 3, fig. 3 a-b.

a

Imp(eratoribus) C[aes(aribus) C(aio) Au-]
[re]l(io) Val(erio) [Diocletiano]
et M(arco) Aur(elio) Val(erio) Maximiano]
P(iis) F(elicibus) Inv[ic(tis) Aug(ustis)]

5 *[et M(arco) F(lavio) Valerio]*
[Constantio et C(aio)]
[G]a[le]r[i]o Val(erio) Maximiano]
III co(n)s(ulibus) [nob(ilissimis)]
Caes(aribus)

b

Imp(eratores) C[aes(ares)]
C(aius) Fl(avius) Val(erius) [Constantius]
et Val(erius) Licin(ianus) Licinius]
P(ii) F(elices) Inv[ic(tis) Aug(usti) et Fl(avius)]

5 [Val(erius) Crispus et Lici-]
 [nia]nus [Licinius Iun(ior) et Fl(avius) Cl(audius) Constantinus]
 [nob(ilissimi)]
 Caes(ares)]

Acest stâlp miliar conține două inscripții, gravate succesiv, una din epoca primei tetrarhii, cealaltă din epoca domniei lui Constantin și Liciniu.

1343. CARSIVM (Hâr ova). Fragment de gât de amforă (î = 25 cm) descoperit în anul 1989 în cursul lucrărilor de construire a unui bloc de locuințe (str. Vadului, bl. S 1), într-o groapă menajeră, împreună cu alte fragmente ceramice.

C. Nicolae, 1995-1996, p. 159; idem, *Pontica*, 40, 2007, p.401-406, fig. 1 (foto, desen).

Pe gâtul amforei s-a trasat, cu vopsea roșie, monograma *chi-rho* (î = 15,5 cm).

1344. IBIDA (Slava Rusă). Mic fragment de diplomă militară (*tabella posterior*) descoperit în anul 2002, în cursul săpăturilor arheologice; dimensiuni: i = 4 cm, l = 2,8 cm. Nu se menționează locul de păstrare.

Lucrarea lui Mihăilescu-Bîrliaba, *Un nouveau fragment de diplôme militaire de la Mésie Inférieure*, *Dacia*, N.S., 52, 2008, p. 199-210.

Textul păstrat este următorul:

Intus
 GVLI SING
 XIX K
 IO FAVSTIN
 CVI PRAE

Extrinsecus:
 ALEX
 HE

Pe baza indicațiilor din r. 2 (data) și 3 (numele unui consul, păstrat parțial: *A. Caecilius Faustinus*) de pe *intus*, autorul ajunge la concluzia că fragmentul de diplomă este copie după o constituție imperială din 14 august 99 (cf. *CIL*, XVI, 44 și 45). Din exces de erudiție, autorul încearcă o reconstituire integrală a diplomei, prezentând fișele complete ale trupelor (presupuse a fi fost menționate în diplomă). În fapt, „diploma” nu aduce nimic nou, la fel ca amplul studiu care i s-a dedicat. Doar atât: un veteran anonim, dintr-o trupă pe care ea necunoscută, al cărei comandant rămâne și ea necunoscută, s-a stabilit pe vremea împăratului Traian la Ibida (Slava Rusă), contribuind la consolidarea romanității în ținutul dintre Dunărea de jos și Marea Neagră.

1345. Proveniență necunoscută. Fragment de altar (partea inferioară); dimensiunile nu sunt menționate. MNA, București, inv. L 1250; provine din colecția Mavros.

Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1902, p. 42-45, nr. 7; *CIL*, III, 6 227 (= 7 594). Discuție: Fl. Matei Popescu, *Oltenia*, 16, 2008, p. 109-111 (cu fotografia inscripției) (vezi nr. 1262).

[- - -]LLINVS
 [- - -]PRAEPOSIT
 [- - -]TONVM EX VOTO P
 [- - -]EL PATER [- - -]

Pentru primele trei rânduri, Gr. Tocilescu propunea lectura: [*Geme*]llinus, / *praeposit(us)* / [*vexillat*]ionum ex voto *p(osuit)*; lectura *CIL*: [*M. Marce*]llinus / [*dec. alae...*] *praeposit(us)* / [*coh(ortis) II Fl(aviae) Brit*]tonum ex voto *p(osuit)*. Pentru r. 4, lectura propusă este, în ambele cazuri, inacceptabilă.

În fișa piesei de la MNA, întocmită în 1959 de Emilia Doruș-Boilă, se propune, în ultimul rând: [*Apr*]il. *Pater[no et ?]* / [*Arcesilao cos.*], perechea de consuli din anul 267. Fl. Matei Popescu

observăm însă că pe piatră, prima literă din r. 1 este *E*, nu *I* (vezi în acest sens și lectura lui Tocilescu), ceea ce ar însemna că gentiliciul personajului era *[A]el(ius)*. Dacă admitem că inscripția provine din zona dunăreană, prezența unei inscripții din anul 267 devine problematică. Numele din ultimul rând ar putea fi completat cu cel al lui Cn. Cornelius Paternus, consul în anul 233 (vezi A. Degrași, *Fasti consolari*, Roma, 1952, p. 65); în acest caz, inscripția ar fi ofranda de mulțumire a comandantului unei vexilarii plecate poate din Moesia Inferioară pentru a participa la războiul lui Severus Alexander contra perșilor (vezi Herodian, VI, 4: „Alexandru vizită Illyria și garnizoanele de pe cuprinsul ei, strânse și de pe aceste meleaguri o armată numeroasă, ajungând în cele din urmă la Antiochia”), asupra căreia triumful a avut loc la 25 septembrie 233 (D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*², Darmstadt, 1996, p. 177).

JahrbRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen centralmuseums, Mainz
JahresschriftHalle	Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle
KSMoskva	Kratkie Soobš enija Instituta Arheologii, Moscova
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neam
NAC	Numismatica e Antichità Classiche Quaderni Ticinesi, Lugano
NotSc	Notizie degli scavi del antichità, Milano-Roma
NSb	Numismaticky Sbornik, Praga
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Berlin
RendAccPont	Rendiconti Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Roma
RendBologna	Rendiconti della Reale Accademia di Scienze dell'Istituto di Bologna. Classe di scienze morali, Bologna
RAEstVest	Revue Archéologique de l'Est et du Centre Est, Dijon
RMM-M	Revista Muzeelor i Monumentelor, Seria Muzeu, Bucure ti
RSI	Rivista Storica Italiana, Roma, Torino, Firenze
SCIA	Studii i cercet ri de istoria artei, Bucure ti
SCIV(A)	Studii i cercet ri de istorie veche (i arheologie), Bucure ti
SC -Ia i	Studii i cercet ri tiin ifice, Ia i
SRIR	Studii i referate privind Istoria României, Bucure ti
Suceava	Anuarul Complexului Muzeal Bucovina, Suceava
TD	Thraco-Dacica, Bucure ti
ZFF	Zbornik Filozofsko Fakulteta, Beograd
ZNMB	Zbornik Narodog Muzeja Beograd
ZSAK	Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte, Basel